

ОЛЕКСІЙ МИКОЛАЙОВИЧ БОГОЛЮБОВ
(25.03.1911 – 01.11.2004)

На XIII Всесвітньому конгресі істориків науки у 1971 р. трапилась рідкісна на той час подія: радянським історикам було присуджено найвищу нагороду Міжнародної академії історії науки — золоту медаль Олександра Койре — за видатний внесок у створення багатотомного видання „Історія вітчизняної математики”. Серед них був і Олексій Миколайович Боголюбов — організатор, автор багатьох статей і душа колективу цього унікального видання. Це лише одна з численних сторінок творчої спадщини визначного українського історика з математичного природознавства, члена-кореспондента НАН України О. М. Боголюбова, все життя якого було присвячене науці. Він був активним учасником майже всіх подій ХХ ст., зумів подолати тяжкі випробування, які випали на його долю, став засновником історії машин і механізмів, зробив значні відкриття в історії механіки і математики, залишив багато учнів.

О. М. Боголюбов народився 25 березня 1911 р. в м. Ніжині Чернігівської області в сім'ї Миколи Михайловича і Ольги Миколаївни Боголюбових. Його старший брат, академік Микола Миколайович Боголюбов (1909 – 1992), був видатним математиком і фізиком-теоретиком ХХ ст., а молодший брат, філолог-східнознавець Михайло Миколайович (народився в 1918 р.), також був обраний дійсним членом АН СРСР.

З 17 років після закінчення школи Олексій Миколайович почав працювати: спочатку за рекомендацією І. І. Артоблевського, видного фахівця в галузі механіки машин, у господарстві „Вутине” Тимірязівської сільгоспакадемії, пізніше десятником на будівництві мосту через р. Ока в Нижньому Новгороді, на заводі „Світ шахтаря”, а потім в Українському відділенні Центрального інституту праці (УВЦП) у Харкові.

У 1931 р. вступив до Харківського університету на математичне відділення фізико-математичного факультету, вже маючи чималі знання з математики, механіки, загальної історії, які він набув самостійним вивченням наукової та технічної літератури, вільно володіючи багатьма іноземними мовами. Основи цих знань були закладені в ньому батьком, Миколою Михайловичем, професором богослов'я Київського університету св. Володимира, і матір'ю, Ольгою Миколаївною Люмінарською, вчителькою музики.

В роки праці в УВЦП та навчання в університеті значний вплив на Олексія Миколайовича мали математики і механіки: С. Н. Бернштейн, наукові дослідження якого зосереджувались на питаннях теорії диференціальних рівнянь, теорії наближення функцій поліномами та теорії ймовірностей; Н. І. Ахієзер, фахівець з теорії функцій, аеродинаміки та історії математики; О. І. Сирокомський, який викладав ряд курсів із прикладної механіки, зокрема перший університетський курс із кінематики механізмів, організував практикум з теорії механізмів, і особливо В. М. Майзель, фахівець із динаміки машин, теорії пружності та теорії гідротурбін. Останній керував в університеті об'єднаною кафедрою теоретичної і прикладної механіки, на якій спеціалізувався О. М. Боголюбов на старших курсах.

Після закінчення університету Олексій Миколайович дійшов висновку, що однієї університетської освіти для занять дисциплінами, що його цікавлять, особливо прикладною механікою, замало і необхідна посилена інженерна підготовка. Це привело його до Харківського машинобудівного інституту. Там у 1936 – 1938 рр. він закінчив III і IV курси, спеціалізуючись за рекомендацією В. М. Майзеля в динаміці машин.

Паралельно з роботою інженера в Будівельному інституті праці, тресті „Укртракторремонт” О. М. Боголюбов проводив дослідження з історії виникнення, становлення і розвитку теорії кінематики механізмів.

У ці ж роки він витримав кандидатські іспити при Математичному інституті Харківського університету, а також розпочав викладацьку діяльність: викладав і вів практичні заняття на різних курсах у Харківському машинобудівному інституті, в учбовому комбінаті Харківського тракторного заводу, заводу „Серп і молот”. З 1937 по 1941 рр. був директором, завідувачем учбової частини і вчителем математики і фізики у школі для іспанських дітей, викладав російську й українську мови на заводських курсах для іспанських політемігрантів.

Під час Великої Вітчизняної війни Олексій Миколайович опинився на окупованій території і протягом двох років працював перекладачем в одному з українських сіл, за що після звільнення України був репресований і провів 10 років у таборах (1944 – 1953 рр.).

Після звільнення за амністією 15 грудня 1953 р. він почав працювати головним механіком Черкаського облбудоу (1954 – 1955 рр.), співробітником Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти України (1955 – 1962 рр.).

З 1962 р. трудова діяльність Олексія Миколайовича пов'язана з Національною академією наук України: в 1962 – 1974 рр. він працював в Інституті історії АН України в секторі історії природознавства і техніки, в 1962 – 1963 рр. і з

1975 р. до останніх днів свого життя — в Інституті математики НАН України. Саме тут з початку 60-х років розпочалась його активна наукова діяльність, спрямована на вивчення проблем історії прикладної механіки і математики.

Він уперше розпочав глибоке вивчення історії розвитку механіки машин і тим самим увів у науковий обіг великий невідомий до того часу фактичний матеріал. Його історико-наукова концепція знайшла своє втілення в фундаментальній монографії „Історія механіки машин” (1964 р.) та у нарисі „Математичне життя в СРСР” (1966 р.), який було опубліковано у третьому томі „Історії вітчизняної математики”. Згідно з цією концепцією історію науки необхідно розглядати в тісному зв’язку з загальною історією, історією культури та з розвитком економіки.

Невтомний ентузіаст, О. М. Боголюбов брав участь у виданні багатьох колективних монографій. Так, за його безпосередньою участю як відповідального редактора, автора і співавтора багатьох розділів вийшли у світ „Історія вітчизняної математики” (у чотирьох томах), а також „Очерки развития математики в СССР”, „История математического образования в СССР” (1975 р.), „История механики в России” (1987 р.), серія наукових збірників з історії математичного природознавства. На з’їздах з теоретичної та прикладної механіки, теорії машин та механізмів О. М. Боголюбов організовував секції історії механіки. Він брав активну участь у роботі багатьох наукових рад — з комплексної проблеми „Філософські і соціальні проблеми науки і техніки”, з теорії машин і систем машин, з теоретичної та прикладної механіки.

Вагомим внеском в історію науки стала написана ним серія наукових біографій видатних учених та інженерів (деякі в співавторстві): І. І. Артоболевського, Л. В. Ассура, А. Бетанкура, Р. Гука, С. М. Кожевникова, М. М. Крилова, Г. Монжа, Л. С. Лейбензона, Ж.-В. Понселе, Г. М. Ніколадзе, В. І. Романовського та ін.

О. М. Боголюбов відомий як популяризатор науки не лише в Україні та Росії, а й за їх межами. Багато років він був заступником голови науково-методичної ради з питань пропаганди наукових знань з математики, механіки та фізики Українського товариства „Знання”.

Наукова діяльність Олексія Миколайовича протягом більш ніж 40 років (1959 – 2004 рр.) відображена в майже 400 його публікаціях, серед яких найважливішими є „История механики машин” (1964 р.), „Развитие проблем механики машин” (1967 р.), „Советская школа механики машин” (1975 р.), „Теория машин и механизмов в историческом развитии ее идей” (1976 р.), біографічний довідник „Математики, механики” (1983 р.). Добре відомі науковому загалу такі науково-популярні праці вченого, як „Машина і людина” (1969 р.), „Роботи і маніпулятори” (1980 р., разом з Д. О. Нікітіним). Він постійно підтримував тісні зв’язки з Інститутом машинознавства та Інститутом історії природознавства і техніки РАН. Під його редакцією у Москві було видано низку збірників з історії науки (1968 – 1978 рр.).

Багато сил і часу віддавав О. М. Боголюбов педагогічній діяльності. У 1956 – 1981 рр. він працював спочатку доцентом, а потім професором кафедри будівельних машин Київського інженерно-будівельного інституту, де викладав курси деталей машин, прикладної механіки, а також теорії машин і механізмів.

З 1975 р. в Інституті математики почав систематично працювати семінар, який спочатку об’єднав істориків науки України, а потім залучив учених Москви, Ленінграда та інших наукових центрів. Душею семінару був Олексій Миколайович — широко ерудований, доброзичливий і водночас вимогливий керівник. На базі семінару було підготовлено та видано численні збірники статей з історії математики і механіки.

О. М. Боголюбов створив єдину в Україні школу з історії математики і математичного природознавства. Серед його учнів 7 докторів та понад 30 кандидатів наук.

Олексій Миколайович мав енциклопедичні знання з різних галузей науки і мистецтва, був пристрасним бібліофілом.

У 1969 р. (за поданням академіків І. І. Артоболевського, В. І. Смірнова і П. С. Александрова) його було обрано членом-кореспондентом АН УРСР, у 1983 р. — членом Національного комітету з теоретичної та прикладної механіки, у 1996 р. йому було присуджено премію НАН України ім. М. М. Крилова. У цьому ж році король Іспанії Хуан Карлос надав Олексію Миколайовичу звання командора ордена „За громадянські заслуги” (у зв’язку з його дослідженнями, присвяченими Бетанкуру). У 1999 р. він отримав звання почесного доктора Петербурзького університету шляхів сполучення. У 2001 р., у зв’язку з 90-річчям, йому було присвоєно звання „Заслуженого діяча науки і техніки України”.

В житті та творчій науковій роботі Олексій Миколайович відчував постійну підтримку і турботу своєї дружини і друга Тамари Василівни Морозової. Вони прожили разом 67 років довгого і дружнього життя. Т. В. Морозова, кандидат фізико-математичних наук, багато років працювала на кафедрі вищої математики Київського інституту легкої промисловості. Двері гостинного дому Боголюбових завжди були відкритими для учнів і колег Олексія Миколайовича.

О. М. Боголюбов помер 1 листопада 2004 р. за працю над новими монографіями і споминами про свого старшого брата — Миколу Миколайовича.

Олексій Миколайович і його школа збагатили вагомими результатами історію математики і механіки, історію машин, зокрема, та історію природознавства, в цілому. Його школа дала кілька поколінь плідно працюючих учених і в цьому її життєва сила і заслужене визнання в нашій країні та за її межами.

Справу вченого продовжують його учні в Україні і Росії: готуються до видання монографії про О. Коші, С. Н. Бернштейна, Ф. Рело, які він не встиг завершити.

*Ю. О. Митропольський, А. М. Самойленко,
О. Б. Ликова, М. О. Пустовойтов,
В. О. Добровольський, В. М. Урбанський*